Воно як придивитись добре і потім сказати самому собі те, що спало тобі знічев'я на думку, то в нашій літературній подорожі до Коростеня є якийсь момент просвітянства. Невловимий, хитренький, що ховається за нові думки й слова, меткий, а все ж таки є. Прийдуть (і, може, невдовзі) інші часи, і новітні дослідники літератури (так би мовити — друге виправлене й поширене видання наших сучасних поважних літературознавців) посміхатимуться лагідно з цих "кустарних" форм спілкування українського письменника з нерозгаданим сфінксом нашого теперішнього споживача української книги. їм, може, видаватиметься за наївне наше шукання контакту з периферійним читачем, і наші літературні прощі до Умані та Коростеня вони з легкої руки охрестять чи озвіздять своєрідним червоним культуртрегерством чи відгомоном колишнього просвітянства. А втім, хіба в аспекті певного часу просвітянство не важило своє на терезах визвольної боротьби українства з російським царатом? І хіба нині не важать своє ті ж таки "Просвіти" в Західній Україні, де їх одну за одною всіма способами намагається ліквідувати польська влада?

Та це вже одбігає теми, й тому покиньмо ці дискусійні питання. Так ось: 24 листопада на запрошення редакції "Нове село" та Окрнаросвіти ми вирушили вранці до Коростеня. Ця подорож — ніби нова гастроль, а ми, цебто сім душ київських письменників, то наче пересічна українська трупа, так званого "пересувного" типу (чому це вона конче мусить "пересуватись", а не переїздити?). Уже на вокзалі нас кілька душ, але нема нашого провідці, Якова Савченка, а його ж роль — це імпресаріо, він репрезентує нас у всяких наших зовнішніх зносинах, він читає про нас лекції, він конферує нам на вечорах. Аж ось вискакує, з візника (натурально — спізнившись добре) і Я. Савченко. У руці новенька валізка, старанно голені щоки й уса, свіжий комірець — справжній* імпресаріо. Решта "трупи" вже маталається в пасажирській залі. Ось вона (хай мені дарують на плагіаті окремі автори розподілу поміж нами цих ролей, але я тільки зібрав тут докупи їхні дотепи): "суфлер" (він же виконує разом обов'язки коміка-буф і перукаря) — Микола Бажан, "герой-про-стак" — Микола Терещенко, "ліричний любовник" — Дмитро Фальківський,

"резонер" — Григорій Косинка, "трагік" — Борис Антоненко-Давидович, "народ на сцені" Яків Качура. Трупа in corpore і можна сідати до вагону.

Коростень. Древній Іскорость. Стара Деревлянська земля, що загубилась серед драговини Полісся та трясовин нашої історії. Тільки й лишилось, що легенда про Ігоря та Ольгу. Боком виліз колись київському князеві надмірний княжий "продподаток": вчинили заколот обідрані деревляни, нагнули долу два дерева, прив'язали князя за ноги до верхівок і пустили — фю-у-у!.. Потім

Ольжина помста — закопані живцем деревлянські посли, спалені в лазні свати від деревлянського князя Мала й горобці з голубами, що спалили Іскорость...

Ще й досі в Коростені показують місце, де ніби скарали деревляни Ігоря, і ті два дубки, що розірвали його. З дубів можна одразу ж ізняти це тяжке навантаження — надто-бо вони молоді для того, щоб колись, яку тисячу літ тому, розірвати ненажерливого князя, а ось щодо самого місця, де стоять ці дуби, тут інша річ. Місце справді, як-то кажуть, "підходяще". Високий .пагорок над вулицею. Позад нього скелясті береги Ужа, а на пагоркові, під наметом дубового гілля, старий-престарий костьол. Своїм зовнішнім виглядом це, власне, не костьол, а певніш — велика каплиця, уніатська каплиця. Темно-сірі, майже чорні, дерев'яні стіни під старезною гонтою.

Може, тут і справді скарали колись деревляни Ігоря, може, пізніше панцерні гусари тут мордували нащадків деревлянських! Скільки їх, тих замордованих, забитих, на широких просторах України вздовж і впоперек... Справжній безіменний пантеон! Доста напоєна кров'ю наша земля, і колись зійдуть на ній пишні врожаї...

Вітер рве лахміття хмар, жбурляє їх мжичкою на землю. Вітер, осінній, жовтневий вітер — а одірве клапоть сизої вовни, і там, за нею, таке чисте блакитне небо, таке, мов умите, таке глибоке, глибоке, як напровесні!

Два виконкомівські авто мчать нас Коростенем. Бруд-нющі вулиці, й болото бризкає на всі сторони з-під коліс. Але з болота, з бруду повстають нові будівлі. Ось велика жовта кам'яниця на плацу. На ній вимуровані великі кам'яні літери: "Єдина трудова школа". Літери дебелі — злилися з цеглою на причілку. Нелегко їх було б збити. Мені пригадуються чогось такі ж великі, такі ж кам'яні літери, тільки що в іншій транскрипції, що пишались колись на Богданівсьдому пам'ятнику в Києві: "Единая неділимая Россія". Скільки треба було часу і яких політичних катаклізмів, щоб знищити ті літери!..

Автомобіль хропе, гнівається на болото. І знову — великі кам'яні літери на новій монументальній кам'яниці: "Театр ім. Франка". І все нові й нові будівлі. Нове місто. Куди не глянь — скрізь новий будинок. Ні! Але ж справді — нове місто виросло!.

Сходимо? Ага — це парком і парком — щойно збудований двоповерховий будинок. Здається, що не всохла ще фарба на дверях і підлозі... Знайомимось із завагітпропом тов. Сніжком, далі — коротка, загальна розмова з секретарем парткому. Редактор коростенського "Нового села" тов. Радлевич інформує нас про план наших виступів і тут же показує нам свіже число "Нового села" з окремою сторінкою, присвяченою нашому приїзду, де вгорі впадає в. око: "Привіт українським письменникам", далі — наші фізіономії й уривки творів. По вулицях майорять свіжі, зелені й сині афіші:

"Вечори українських письменників".

Ідемо до Окрвиконкому. Це теж новий будинок під готику, а вгорі, на шпилі, і вдень і вночі маячить червоний прапор. Я кажу "і вночі", бо його таки видно й уночі: під прапором горить лампочка і серед чорного масиву осінньої ночі прапор червоно відблискує на далекі околиці.

Голова Окрвиконкому тов. Зінченко. Буває ж таке збіговисько в людському обличчі! Гляньте на його "анфас" — це справжній, відомий,

здаёться, всій Україні і з карикатур і просто з натурального вигляду Сергій Пили-пенко, а подивишся в профіль — Іван Гонта з Умані воскрес! Іван Гонта й Сергій Пилипенко — га! Так званий "всеукраїнський літературний папаша" і гайдамацький отаман!.. А втім, хто зна: може, воно й справді є щось у нашій національній вдачі від гайдамацької простоти й запалу та від літературного пафосу (вірші, вірші й легіони початківців-поетів!).

Але серйозно: тов. Зінченко, далебі, як характерник, чарує нас. Ось він просто, без жодної патетики й штучної діловитості розповідає нам про Коростенщину. І здається, що ми з ним давним-давно знайомі, навіть приятелювали, тільки що довго не бачились, аж ось тепер зненацька зустрілись, щоб у дружній розмові кинути оком на перейдений шлях.

— ...Це в нас тільки так звикли дивитись, що Полісся — то дичина, а насправді, так тут, де не копни, скрізь багатство. Тут треба ще робити. Мені самому не хотілось було сюди їхати (я на Полтавщині працював), а приїхав, подивився, почав робити, і робота така тут, розумієте, що й далі робити хочеться. Полісся має величезні можливості...

Він розповідає нам про порцелянові вироби, про торфя-ні поклади, про нову електростанцію, що її мають невдовзі будувати, про славнозвісні поліські гриби, показує нам шліфований уламок граніту, що його є доста в урвищах Ужу. Я дивлюсь, як ходором ходять у такт словам його пишні полтавські вуса і якесь незрозуміле, але тепле й радісне почуття охоплює мене. Своєю вдачею, я, либонь, не "панегірикмахер", але мене сповнює, кажучи старою нематеріалізованою мовою, таке натхнення, що, далебі, бувши поетом, я б оце зараз бахнув вірша про цього голову Окрвиконкому з Пилипенковим анфасом і Гонтів-ським профілем. Власне — баладу. Баладу про те, як із аморфного, етнографічного "лемішки", дореволюційного хахла, встав поволі на обидві нозі й заходився працювати не "по-хахлацькому" новий тип українця. Того, що реально й конкретно будує нову Україну. Бувши поетом, я проспівав би цьому виразному контурові завтрашньої, так би мовити, "масової" України — урочисті дифирам-би...

Я не люблю Петровської доби Росії. Я не люблю її, бо давно вже, відколи я випадково (як і багато нас) потрапив до тої психологічної колізії, що звалась "стати свідомим українцем", я виплекав собі ненависть до Петра і його діл. В моїй уяві поставав не великий конструктор, не суворий прототип сучасного Кемаля-паші, а — кат. З Петром зв'язано в нам'яті не корабельні верфі, не заводи, не навіть сірий, туманний, але грандіозний Санкт-Петербург, а — ранок стрілецької страти й Полтава. Українському сентиментальному серцеві більше імпонує закутий у кайдани, кинутий до вогкої в'язниці хворий Павло Полуботок, що ледве вимовляє: "На тому світі господь бог наш милосердний розсудить Павла з Петром", аніж динамічна, могутня постать Петра І. Українському вуху не промовлятиме Пушкін своїм "Красуйся, град Петра, и стой непобедимо, как Россия!" те, що він промовляв, а подекуди й нині промовляє котрому росіянинові.

Не для нас, не для України, Петро поставив колись дибки клишоногу Московію і погнав гарапником загнуздану Росію на північ, захід і полуднє. Не для нас! З Петровської кузні під Полтавою українська шкапа подалась у віки з розрізаним черевом і тельбухами, що волочились за нею шляхом аж до 1917-го.

Але глянути на сьогоднішній осінній під дрібною, в'їдливою мжичкою Коростень — щось є в нього спільне з тим виглядом, коли будували Петербург. І ці болота довкола, і веретище сірого, хмарного неба, і будівлі — будівлі закінчені, недобудовані ще, свіжі ями, де ось-ось мають виводити фундамент. А темп, а розмах, а впевненість! Людність недавнього містечка з шести тисяч перед кількома роками зросла нині до вісімнадцяти і росте й росте далі. Справжній С.-Петербург вилізає з драговини, тільки не Петрів, а український, якщо.це може сприйняти упереджена щодо таких алегорій українська фантазія.

А ще 1925-го року на Коростенщині в дичавині ліса й багнищ знайшли хутір, де люди нічого не чули про політичні зміни в країні, не мали жодного уявлення про Радвладу й були певні, що й досі Росією править цар...

Росте Україна, і хочеться побачити її тоді, коли вся вона вилізе з драговини, а зараз ще Коростень, і Біла Церква, і Охтирка, і Суми, і вся вона "пересічна" Україна — як містечко. І залізничний клуб, куди ми оце приїхали читати свої речі, типовий містечковий театр, де вчора ще, може, якісь штукарі ковтали точені ножі на сцені, а завтра якийсь халтурний, заїжджий лектор викладатиме "Проблему любви и половой вопрос". .

Вузенька сцена, де хилитається під ногами підлога й від кожного твого кроку тремтить декораційний вічнозелений, але вже добре пошарпаний ліс. Там уже сідає коло столу громадський комітет і підіймають завісу.

Говорить хтось із залізничників:

— Товаріщі! Сегодня к нам пр'єхалі українскіе письменники, котрі зараз будуть здесь виступать. Я предлагаю для провадження нашої справи... (Промовець збився. Тугувато ще йому з "укрмовою", але добре, що хоч були якісь потуги, було бажання на нашому вечорі говорити "рідною мовою": "мне не дорог твой подарок, дорога твоя любовь!.."). Я предлагаю просить товарищей письменни-ков сесть в президиуме.

Як годиться — оплески, а далі... Тільки-но з-за лаштунків упевнено й рішуче ступив на сцену Савченко (імпресаріо! він мусить іти перший, і йти /ДО того ж твердо й сміливо), так тільки-но він ступив, а за ним подався Терещенко й решта, як духова робітнича оркестра гримнула "туш", та ще такий шум, що ото під нього звичайно виступають на циркову арену атлети "тяжеловесы" або ж трупа еквілібристів.

Бапсіа зітріісіїаз! Але це з "тушем" іще нічого, он у Донбасі того року, коли туди приїздили харківські письменники, в одному клубі місцевий аматорський оркестр, щоб розраяти здорожених своїх гостей — українських письменників, втнула нагло... "Ще не вмерла Україна"!

4 "туш" — це пусте. Він трохи кумедний отут, у такій ситуації і при такій нагоді, наївний, але, безперечно, щирий. Аудиторія притихла. Дарма що тут котрий прийшов із дитиною, дарма що тут чимало сидить юнаків і юнок, яким важко втамувати свою експансивність, але в залі тихо.

Савченко починає своє—"откуда пошла русская земля, кто в Киеве нача первее княжити и откуда русская земля стала есть": "Плуг", "Гарт", Аспанфут, Комункульт, ВАПЛІТЕ, "Марс", ВУСПП, неокласики... Коли чуєш про ці недавні, вже давно набридлі етапи української літератури, що вже на 95 відсотків належать історії, мимоволі спадає на думку —"История мидян — темна и непонятна"...

Що коли б число українських літорганізацій за ці останні роки виносило б бодай таке ж саме число справжніх художніх речей? Яку б велику літературу мала Радянська Україна! Та, гей, якби ж то та коли б то! Та в тому-то й біда, що Україна має більше письменників, як читачів. Ох, чую вже саркастичні репліки моїх приятелів, поборників і апостолів літературного "масовізму", мовляв: "Бач, куди гне! Це що ж —"скорочення штатів" у літературі?" Заспокойтесь, друзі! Хоч колись, кілька років тому, "Плуг" і зробив таке "скорочення": одного прекрасного дня добру сотню (а то й більше) плужан, що викохувались по численних літгуртках ім. Плугу, оголосив неписьменниками (благаю тт. складача й коректора не переплутати: "неписьменниками", а не "неписьменним и"), але я не про те: по наших бібліотеках і школах, на жаль, не дуже подобають нашу сучасну літературу, все — класики, класики...

Нам, признатись, набридло вже чути історію цих літорганізацій і їхні "междоусобные брани", але аудиторія уважно слухає. їй це все ще й досі нове, цікаве. І це видно вже із записок, що звідусіль летять на сцену.

Коротка дефіляція літературних імен, і Савченко скінчив. Його втому компенсують отепер дружні оплески.

Мені здається, що я добру частину Косинчиної "Політики" знаю напам'ять — так багато разів я її читав і чув, але я слухаю її оце тепер, у коростенському Клубі залізничників, і дивна річ — я слухаю її так само уважно, як і вперше, мені цікаво слухати її ще в п'ятдесятий раз, дарма що я прекрасно знаю ввесь розвиток дії, в'сю фабулу, всі характерні образи, аж до найменших дрібниць. Те ж саме і з Терещенковим "Цень-Цанем". Здається, М. Йогансен сказав десь, що ми, літератори, вже пропащий нарід для літератури, як і споживачі, і це правда: ми не можемо безпосередньо сприймати літературний твір, бо одразу ж розкладаємо його в своїй уяві на складові частини й аналізуємо кожну з них окремо; бо слухаючи або читаючи твір, нас цікавить не про що написано, а я к написано, нас цікавить не сюжет оповідання, а як зроблено це оповідання, нас цікавить не філософія твору, а лише його техніка. І якщо літератор може в котрий там іще раз слухати твір і захоплюватись ним —значить це великий*твір. Значить свою "Політику" Косинка зробив добре і Терещенків "Цень Цань" — прекрасний. А читає ж Косинка як свою "Політику"! Голос, голос Косинчин, це не єрихонська сурма! Далебі, коли б : Косинка написав і якусь дурницю, але тільки, щоб сам її читав, а не давав до друку,— все одно це була б прекрасна річ: її Косинка, як-то казали 1919—20-го років, "горлом узяв би"...

Я радію, коли на нашому літературному обрії з'явиться справжній художній твір. І це не з якихось патріотичних почувань, мовляв —"росте наша українська література, пішли наші вгору!" Віддамо це почуття критикам і публіцистам (це їм воно належить за правом і обов!язками), а собі залишимо на цей раз нюанси егоїстичнішого характеру. Так, я радію, читаючи шедевр, егоїстично, бо він дає насолоду насамперед самому мені, бо він спонукає самого мене взятись за перо і на своїй ділянці дати щось таке, що дорівнювалось би або бодай наближалось своєю питомою вагою до цього шедевру. Я радію, бо художній твір, як змагання на спартакіаді, пружинить мої інтелектуальні м'язи, пориває мене до герцю, щоб потім щиро потиснути руку своєму подоланому чи переможцеві "супротивникові". Через це я вітаю свого "супротивника", що йде літературною ареною просто на мене, озброєний новим художньо* гартованим твором, і через це ж саме я з огидою одвертаюсь від тої

трясовини, де барбаються дрібні літературні заздрощі й бажання втопити свого конкурента тільки через те, що він пише краще від мене. Яка ще велика й багато де непочата цілина — ця наша українська літературна нива! (Даруй мені, читачу, ці прадідівські мовні атавізми: "нива", "нива неорана, нива несіяна"...— тінь прадідів ще цупко держиться моєї скромної постави, коли йду битим шляхом у незнані, далекі дні). На цій ниві ще треба багато роботящих рук, на цій ниві ще нескоро стане завізно дбайливим орачам. Ці думки самі лізуть у голову, як слухаєш Бажанове "Слово о полку". Це "Слово" й зараз, коли пишу ці рядки, лежить передо мною, і мені хочеться писати й цього нариса, і свої нескінченні ще речі, бо вже написано "Слово о полку". Але ще не береться рука писати про саме "Слово", бо надто ще велика сугестія від "Слова", і боюся спрофанувати ту врочисту, вщерть сповнену тишу, що сходить на тебе, як дочитаєш до останнього рядка, як очі твої спиняться на трьох крапках...

Знаки потужного маршруту —

Ці жовті черепи зіницями на схід.

Повз мертву голову забуту

Йдуть люди в радісний похід.

О, жовті черепи зіницями на схід...

Пізно вночі повертаємось із залізничного клубу до свого коростенського пристановища, що має таку цікаву назву "Дім для ночліг".

Якщо десь у Німеччині кожне місто пишається якимось поетом, генералом чи винахідником, що народився колись тут, то на Україні кожне місто могло б пишатись оцими оригінальними, тільки йому притаманними назвами готелів, комор, крамниць, які золотими, чорними,

червоними й білими літерами лисніють на приватних і урядових (навіть!) вивісках.

Хтось рішучий завдав колись на все місто тон своєю свіжою, щойно перемальованою на українську мову, вивіскою, і після нього вже всі в місті пишуть собі вивіски не інакше, як тільки за шаблоном першого піонера. Через те є такі міста на Україні, де нема "голярень", а самі "перукарні" або самі "цирульні", є міста без "взуття", а тільки з "обув'ям", а так само — самі "склепи", "реставрації", або самі "готелі", що насправді є найгірший гатунок заїздів. Коростень щодо цього може пишатись своїми "Домами для ночліг". Куди не глянь на головній улиці — жодного "готелю", самі тільки "Доми для нічліг" або просто, як на одній вивісці, —"Дім нічліг".

Розуміється, тут багато можна закинути на карб похапливій українізації, але поза тим тут є дещо із загальної нашої невправності з вивісками. На станції Фастів, йа-приклад, ніяк не могли вигадати гідної назви для зали, що колись звалась першою клясою. Залишити стару назву не випадало,— надто вже вона реакційна за наших часів, коли скасовано всякі станові привілеї; назвати її просто "зальою" — теж не дає ради, бо хто ж тоді з пасажирів сидітиме там, де була колись "заля третього клясу"? Видно, перед станційною адміністрацією був неабиякий клопіт: це ж вам не пасажирські вагони, що їх легко поділити на "тверді" й "м'які". В тяжких муках родилась у Фастові така запашна назва цієї колишньої першої кляси: Зал для принятия пассажирами пищи.

Добре, що на залізниці нашій шкутильгає на всі чотири товаришка українізація, а то як би воно виходило по-українському (в умовах першої категорії без рецидиву укр-неписьменності): "Заля, де пасажири мають заживати страв у"?..

Мчать два автомобілі поліською дорогою поміж драговинами та лісом. Заповзято борсаються в піску потужні шини, видряпуються на битий шлях, щоб летіти далі через благенькі місточки, через вузькі вулички сіл до торфяних покладів, де мають будувати нову електростанцію. Не

вистачає новому Коростеневі одної електростанції, бракує енергії. Будуватимуть нову, що живитиметься з торфу.

— Все вже готово, хоч і зараз будуй її,— каже тов. Зін-ченко,— але одна тільки біда: інженера нема. Змовився я був у Харкові з одним фахівцем, п'ятсот карбованців на місяць давав йому; не вийшло,— приїхав, подивився він та й каже: "Нет, не поеду я сюда,— здесь моя жена умрет от скуки"...

Нема інженера, а багатюща торфяна цілина криком кричить: "Давайте будівників, давайте нових організаторів промисловості! Бракує їх для української Канади, для оцих багатющих просторів Полісся..."

А села бідні. Обшарпані хати і такі-сякі куценькі кожушки на дядьках. Важко українському дядькові, що родився для землі, барбатись поміж тими болотами серед поліських лісів на маленьких клаптях ріллі...

В селі Ходаках ми спинились. Неділя сьогодні — і в сільраді людно. Тов. Зінченко питається в секретаря голови сільради, але голови нема. "Де ж він?" Секретар ніяковіє й пошепки каже: "Я вам лучче на записочці напишу"... Тов. Зінченко мотнув усом, посміхається: "Що — самогон десь трусить?" Секретар пояснішав, але ще соромиться:

— Да, так што, значить,— по самогонному вопросу...

Нарешті приходить і голова сільради. Це молодий ще парубійко, з "городських", він же заразом і завідувач хати-читальні. Хата-читальня в цій же хаті, оця темна шафа, це і є хата-читальня. Ану-ну, покажіть нам бібліотеку! Це каталог бібліотеки? Гаразд. Читаємо його. "Смутні картини, смутні, невеселі"...

Без жодного добору, а так, навмання, що трапилось комусь, десь під руку, те й купили та послали на село. Якби отому упорядчикові, що

купував цю бібліотеку, трапились "Парижские моды" або "Ключи счастья" Вер-бицької, він і те купив би для поліського села.

Питаємо завідувача про журнали. "Виписуємо "Кому-нарку України" і "Огонек"...— "А чому ж не український "Глобус", "Всесвіт", "Нову громаду"? Завідувач мнеться: "Та в нас, видите лі, народ больше звик до руської мови"...

Та-ак! "Темна наша батьківщина"...

У сельбуді Косинка читав селянам свою "Політику". Було, щоправда, трохи мороки зібрати публіку: два чистенькі автомобілі "коло сільради вбирали їй очі, та й нові, що приходили з усіх кутків села, бігли теж на автомобілі. Надумали перевести автомобілі від сільради до сельбуду, і це помогло: невелике холодне приміщення сельбуду з побитими шибками враз сповнилось людом, аж стало душно.

Уважно слухають Косинку, але глянути на їхні витягнуті наперед шиї, на роззявлені роти й утоплені в одну точку очі — і неважко збагнути, що в їхній уяві Косинка — не письменник, а "з города", "власть". Та ось і дід один не втерпів, звертається до сусіди: "Нащот чого це він ото веде все?"

Дід не йме віри, щоб чоловік так собі приїхав автомобілем читати оповідання з книжки: тут, безперечно, щось інше, це тільки початок, інтродукція, так би мовити, а насправді так це не інакше, як за продподаток або ліси говоритимуть. Через це аудиторія напружена, вона чекає кінця оповідання, бо отам саме й починається воно. Косинка кінчає читати й сідає. Аудиторія трохи спантеличилась ("Оце і все?!"), але ляскає в долоні. Тепер уже вона поволі починає розуміти, що не до продподатку чи там самовільних лісових порубів мова мовилась, вона перестроїлась уже на інший, безтурботний тон і навіть висловлює голосно свої враження:

— Хороша казка, можна сказати...

— Да, сказать, жизнений пример; ну це ще нічого, тут тільки одного вбили, а от у'йас на свадьбі так аж трьох ухлопали і тоже, як ото ви читали,— по самогонному дєлу...

Коли вже лагодились їхати й вийшли до автомобіля, до Косинки підбігла з вулиці захекана жінка, а за нею навздогін ще кілька запнутих у хустки зморених від бігу постатей.

— А підождіть-но, підождіть!..— жінка захлинулась, віддихнула: — Я так бігла, щоб застать... Поможіть, щоб нам, товаришу, дрова видали, бо ми — вдови, так нам не дають, а в нас ні землі, ні лісу...

Косинка обіцяє "допомогти", а автомобілі вже фурчать, ладні щомить зірватись у темну вечірню млу, назад, до Коростеня.

Повний-повнісінький публіки театр ім. Франка. Коло театру теж чималий натовп. Це ті, що не дістали квитків і не можуть пройти всередину. Біля входу, як годиться,— сварки, непорозуміння й дрібненькі скандальчики: нема місць, театр може вмістити тільки 800 душ. Ці сварки біля входу — то добрий симптом: значить цікавляться українською літературою. У нас ще не налагодилось українське культурно-громадське життя, що по всій Україні пульсувало б однаковим темпом, що організовувало б певні мистецькі смаки потужних мас споживачів української книги, що разом із тим організовувало б і попит та вимоги цього споживача до свого письменника. Щодо цього, то в нас іще "хаос первозданный": одна округа забігла далеко вперед, друга на перевалі, а інші ще далеко позаду. Та це й зрозуміло: після хуртовин, що змітають з ландшафту країни цілі селища, насамперед, дбають за нове житло та їжу, а не про комфорт і культурні запити. А втім, на порядку денному стоїть організація цього культурно-громадського процесу; треба створити для нього всеукраїнське річище, і за це мусять узятись наші "товсті" журнали. Якщо в центральній коростенській бібліотеці 1927 року вимоги на журнал "Життя й революція" виносили 22, а 1928 р.—31, це, розуміється, є певний поступ, але він ще замалий. Поширити тираж наших

"товстих" журналів — це актуальне завдання в сучасному українському культурному житті. На такому тлі приїзд українських письменників до такого міста, як оце Коростень, це є не тільки прогулянка, не розвага письменників чи слухачів на наших літвечорах, це є разом із тим виразний культурно-громадський чинник, що важить своє. Він стимулює просувати українську книгу в глибшу гущавину людності, він утворює певний контакт між письменником і його фактичним чи потенціальним читачем, він заряджає цього читача новими інтересами й запитами.

Це надто відчуваєш під час лекції Я. Савченка, коли донікуди переповнена зала напружено-уважно, боячись не дочути якесь слово, слухає і тільки вряди-годи чути, як шарудить на колінах папір — то нотують собі окремі моменти з лекції слухачі. Нотує і звичайний радслужбовець, і голова Окрвиконкому, і секретар ОПК. Бо багато з них може це тут уперше побачили з лекцій ввесь краєвид сучасної української літератури, синтезували собі окремі уривчасті досі випадкові відомості. І знову — записки, записки, записки... "Чому Ви, тов. Савченко, нічого не сказали про жінок-письменниць?" —"Що Ви можете сказати про письменника Степана Диченка (?!)"—"Як Ви розумієте "Сонячну машину"? тощо, тощо... А ось передають цілого листа. На конверті адреса, що одразу ж інтригує: "До червоного пісьменства України". Подаю цей цікавий документ, залишаючи мову й правопис його без змін:

"Я Голяка Прохор Антонович не дівлячись на що зовсім, проста селянська людина с далекого Полісся України. Страшний мав порив зпизнати наше Українське пісьменство аби дало мині правдиву дорогу, що до дальнійших моїх мрій.

Всі мої мрії марно пропадали, тому, що я не знав де звернутися, або знайти Ваши сліди, по которим я миг би хоч кульгаючи йти тею дорогою, котра веде до Славетності.

Приїхавши я з села до м. Коростеня, де взнав про ваше перебування, дуже зрадів. Радість моя велика, від котрої я не миг впизнати себе.

В чому привитання від себе посилаю, котре пишу в малесенькому виршови.

25/XI-28 р.

П. Голяка."

Автор цього листа, без сумніву, напрочуд конденсований тип місцевого "письменника-початківця". Ось і його вірш, що прагне "славетності".

З покон віку Коростенщина Немала таких людей, Щоб "українське" пісьменство Пріймала за щирих гостей.

Колишні гарни пісьменники Нас убогих минали, Мали нас не защо І ніколи сюди не завитали.

Пісьменники люде добрі Дозвольте мені сказати, Що хочу я щиро Вас Від Поліської молоді витати.

Ну що ти скажеш на це Прохорові Антоновичу Голяці? Хіба що тільки —"Боюся данайців, навіть коли вони приносять дари"...

І знову — Фальківський: "Нас тільки сотня з батальйону", Косинка гримить ясу "Політикою", Качура — "За десять оре" мандрує полоненим із Швеції до Жовтневої революції, Бажан —"О, жовті черепи зіницями на схід" і — Терещенко. Але з Терещенком — маленька, та проте промовиста пригода. Тільки-но він почав: "Я щодня робітничим кварталом".., як із ложі якесь хлоп'я-учень підказує вже тоненьким дискантом другий рядок: "З передмістя додому іду"... І так увесь "Цень-Цань". Це, звісно, не зовсім пристойно, і воно все ж таки заважає Тгрещенкові декламувати, але, як там собі не хочете, а об'єктивно — це відрадний нам факт — оце є справжнє "вростання письменника в маси".

Кінчилося вже все. Пакуємо свої невеликі речі й можемо вже покинути гостинний "Дім для ночліг", щоб податись до двірця. Ми відбули всі свої виступи в Коростені й тепер здається, що як мандрівна трупа після гастролів ми вже нікому в Коростені не потрібні. Зберемо свої валізки й теки, пустимо наперед імпресаріо і потихеньку, непомітно підемо до візників і — на залізницю. Але ні — нас іще раз ведуть обідати до їдальні інвалідів (Коростенський а ля "Ренесанс"), востаннє офіціант розсипає перед нами своє "прошу" й "будь ласка", цей невеликий резерв української лексики, що дає йому змогу створювати перед нами оману "української" їдальні, і ось востаннє везе нас виконкомівський автомобіль повз нові двоповерхові робітничі будинки до двірця.

Багряно коливається над заходом кволе листопадове сонце, ось-ось зірветься з червоних гнилих ниточок і впаде в прірву за обрій, хльоскає по обличчю гострий вітер, холоднішає на мороз. Осідають у голові грубим шаром враження, лягають одне на одне. Подивитись востаннє ще раз на коростенський двірець і тоді — до вагону. Я пройшовся широким пероном раз, другий. Агент залізничної охорони підозріло оглянув мене, потім одвернувся і ще раз косо зиркнув на мого капелюха. До вагона черідкою йде наша трупа на чолі з Савченком. Ну, прощай тепер, Коростеню! Внутрішньо ми вже належимо Києву з його редакціями, ВУФКУ, ДВУ, де на нас уже чекають наші столи, відвідувачі, наради, праця.

Легко стукнулись буферами вагони й дригнулись. Поїзд тихо рушив на Київ.